

พจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย (๖)

คณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย^{*†}
ในคณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก ซึ่งเป็นหน่วยงานในสังกัดกระทรวงสาธารณสุข ที่รับผิดชอบในการถ่ายทอดองค์ความรู้และเทคโนโลยีด้านการแพทย์แผนไทย ในระบบบริการสุขภาพ ได้ร่วมมือกับสำนักวิทยาศาสตร์ราชบัณฑิตยสถาน จัดทำพจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานขึ้น โดยมีเป้าหมายที่จัดทำพจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทยอย่างน้อย ๑,๐๐๐ คำ เพื่อใช้เป็นเอกสารอ้างอิง. บทความนี้จึงนำศัพท์จากผลการพิจารณาของคณะกรรมการทั้ง ๒ คณะทยอยมาลงพิมพ์ใน วารสารการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก เพื่อรับฟังความคิดเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้องในวิชาชีพแพทย์แผนไทย เพื่อนำข้อคิดเห็นที่แตกต่างเสนอคณะกรรมการให้พิจารณาปรับปรุงต่อไป.

ศัพท์แพทย์แผนไทยเรียงตามลำดับอักษร

กะกลิ้ง ดู โกลฐกะกลิ้ง

กะบังลมพลัด ดูใน มดลูกเคลื่อน.

กะบังลมหย่อน ดูใน มดลูกเคลื่อน.

กาลสุกระโรค น. ชื่อโรคติดต่อประเภทหนึ่ง เกิดในทวารหนักผู้ป่วยจะมีเลือดสด ๆ หรือมูกปนเลือดเก่า แสบร้อน คันเมื่อขยี้ตามร่างกาย และข้อกระดูก ดังตำรายาคลิลาจิกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) พระนคร [๔/๒๗๗] ตอนหนึ่งว่า "...ลำดับนี้จะกล่าวด้วยนัยหนึ่งใหม่ ว่าด้วย

ลักษณะเหตุโรค อันชื่อว่ากาลสุกร กล่าวคือโรคติดต่อวงอันบังเกิดขึ้นในทวารอุจจาระนั้นเป็นคำรบ ๑๘ มีลักษณะอาการกระทำให้โลหิตสด ๆ ตกออกมา บางที่เป็นโลหิตชำระคนกับเสมหะหุ้มห่อ ตกออกมาก็มีบ้าง ให้แสบร้อน ให้คันให้เมื่อยทุกข้อกระดูกและสรรพร่างกาย ดูกล่าวมานี้ ๑ ...". ดู โรคติดต่อ ประกอบ.

โกฎวิเศษ ดู โกฎพิเศษ.

โกฎ, โกฎ, โกฎ, โกฎ, โกฎ น. ๑. ชื่อเครื่องยาพวกหนึ่ง มักเป็นของที่มาจากต่างประเทศ ใช้ในปริมาณน้อย แต่มี

^{*} คณะกรรมการที่ปรึกษา : ประธาน นพ.วิชัย โชควิวัฒน์, รองประธาน รศ.ดร.ชัยนัต พิเชียรสุนทร, อนุกรรมการ ศ.ดร.กำจร มนูญปัจจุ, ศ.ดร.กาญจนา นาคสกุล, ศ.ดร.กฤษณา ขุนติมา, ศ.พิเศษ ชลธิรา สัตยาวัฒนา, ศ.ดร.นพ.ปณต มิละเสน, ศ.ดร.นพ.สมชัย บวรกิตติ, ศ.พิเศษ พญ.สมบุญเกียรติสินนท์, นางนัยนา วราอศฺวปติ, นพ.ปราโมทย์ เสถียรรัตน์, ผู้อำนวยการกองประกอบโรคศิลปะหรือผู้แทน, นายสุพจน์ แจ่มเร็ว, นายปวิตร วงษ์วิระ, นายสมบัติ พลายน้อย, นายปิ่นแก้ว ต้นนวล, นายบุญมี ทองศรี, นายประกอบ อุบลขาว, นายมนาวุธ ผุดผาด, นายยงยุทธ ตริณฺชกร, นางเย็นจิตร์ เตชะดำรงสิน, อนุกรรมการและเลขานุการ ดร.อัญชลี จูฑะพุทธิ, อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ นางสาวสมทรง ศกุนตนาค, นางกนกทิมา สิทธิธัญกิจ.

[†] คณะกรรมการจัดทำ : ประธาน นพ.วิชัย โชควิวัฒน์, รองประธาน รศ.ดร.ชัยนัต พิเชียรสุนทร, อนุกรรมการ ศ.ดร.เพียรวิทย์ เหมือนวงษ์ญาติ, ศ.พิเศษ พญ. สมบุญเกียรติสินนท์, นางนัยนา วราอศฺวปติ, นพ. ปราโมทย์ เสถียรรัตน์, ร.ต. หญิงศิริพงษ์ แพทยานนท์, นายสมศักดิ์ หัสละเมียร, พ.ท. อัม แสงปัญหา, นายวุฒิ วุฒิธรรมเวช, นายสุวัฒน์ ตั้งจิตเรเจริญ, ประธานกรรมการวิชาชีพสาขาแพทย์แผนประยุกต์หรือผู้แทน, นางกัญญา ตีพิเศษ, นางพรทิพย์ เต็มวิเศษ, อนุกรรมการและเลขานุการ ดร.อัญชลี จูฑะพุทธิ, อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ นางสาวสมทรง ศกุนตนาค, นางกนกทิมา สิทธิธัญกิจ, นางมาลา สร้อยสำโรง, นางสาวจิรัชยา แก้วสนธยา, นางสาวธนาธิป ฉิมแพ.

สรรพคุณสูง เช่น โกฐเชียง โกฐสอ โกฐหัวบัว โกฐเขมา โกศจุฬาลัมพา ๒. ชื่อพิกัดยาประเภทหนึ่ง แพทย์แผนไทยแบ่งพิกัดโกฐออกเป็น ๔ พวก คือ โกฐทั้ง ๕, โกฐทั้ง ๗, โกฐทั้ง ๙, และโกฐพิเศษ มีสรรพคุณโดยรวมสำหรับ แก้ไข้ แก้หืด แก้ไอ ทำให้หัวใจชุ่มชื้น กระจายลม แก้เสียดแทงสองราวข้าง แก้มในกองธาตุ, เขียนว่า โกฏี ก็มี. [มาจาก Kushta ในภาษาทมิฬ อันเป็นภาษาถิ่นภาษาหนึ่งในเปอร์เซีย แปลว่า ฆ่า (โรค) ปราบ (โรค) หรือกำจัด (โรค)].

โกฐกระดูก น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นรากแห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Saussurea lappa* C.B.Clarke ในวงศ์ Asteraceae (Compositae) มีชื่อสามัญทางการค้าว่า aucklandia, costus, kut, kut root, kuth, kuth root หรือ saussurea. พืชเป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี ใบเป็นใบเดี่ยว เรียงเวียน รูปสามเหลี่ยม ช่อดอกแบบช่อกระจุกแน่น ออกตามปลายกิ่งหรือตามซอกใบ ผลแบบผลแห้งเมล็ดล่อนแบนโค้ง แพนปัส (pappus) สีนํ้าตาล ตำราสรรพคุณยาไทยว่าโกฐกระดูกมีรสขม หวาน มัน ระคนกัน สรรพคุณรู้ แก้เสมหะและลม แก้หืด หอบ แก้มในกองเสมหะ บำรุงหัวใจให้ชุ่มชื้น บำรุงกระดูก. [จ. มูเชียง, บักเชียง].

โกฐกะลั้ง น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นเมล็ดแก่แห้งของต้นแสลงใจที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Strychnos nux-vomica* L. ในวงศ์ Strychnaceae. มีชื่อสามัญว่า dog button, poison nut, หรือ quaker button. ต้นแสลงใจเป็นไม้ต้นผลัดใบ แต่ผลใบไหม้ไ้ ลำต้นและกิ่งมักคดงอ เปลือกเรียบสีเทา มักมีประสีเหลือง ใบเดี่ยวออกตรงข้ามหรือเยื้องกันเล็กน้อย ช่อดอกเป็นกระจุกแยกแขนง ดอกสีขาวหรือสีขาวแกมสีเขียวอ่อน ผลกลมเกลี้ยงผิวหนาและแข็ง ผลสุกสีส้มถึงแดง เมล็ดมีจำนวนมากรูปกลมแบนคล้ายกระดุม ขอบนอกนูนมีขนสีนวลเหลือบสีเทาปกคลุมหนาแน่นคล้ายกำมะหยี่. ตำราสรรพคุณยาไทยว่าโกฐกะลั้งมีรสเมาเบื่อ ขมจัด สรรพคุณบำรุงธาตุ บำรุงหัวใจให้เต็นแรง แก้อัมพาต แก้อืดโรย แก้ไข้ เจริญอาหาร ขับน้ำย่อย แก้โรคในปากในคอ ขับพยาธิ ขับปัสสาวะ แก้พิษงู พิษแมงป่อง พิษตะขาบ แก้มในปาดได้ แก้วริดสีดวงทวาร แก้นิ่วในขาคักระษัย แก้ปวดเมื่อย. โกฐนี้จัดเป็นโกฐชนิดหนึ่งในพิกัดโกฐพิเศษ ๓ ชนิด ร่วมกับโกฐกักราและโกฐน้ำเต้า, เม็ดกะจี้ เม็ดกาจี้ กะกั้ง เม็ดตุ้มกาแดง เม็ดแสลงใบ

เม็ดแสลงใจ เม็ดแสลงใบ เม็ดแสลงมือ เม็ดแสลงโหน หรือ เม็ดแสลงทมิ ก็เรียก. [จ. หมาเหียนจื่อ, แปะใจจี้, กะจี้ หรือกาจี้].

โกฐกักรา น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นปุ่มพุดอันเกิดจากใบ (leaf gall) ของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Pistachia chinensis* Bunge subsp. *integerrima* (Stewart) Rech.f. ในวงศ์ Pistachiaceae มีชื่อสามัญทางการค้าว่า Pistachia gall พืชชนิดนี้เป็นไม้ต้น ผลัดใบ เปลือกสีเทาเข้มหรือเกือบดำ ใบประกอบแบบขนนกปลายคี่หรือคู่ เรียงเวียน ใบย่อยเรียงตรงข้าม รูปใบหอก ดอกแยกเพศต่างต้น ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง ออกตามซอกใบ ดอกเล็ก ไม่มีกลีบดอก ผลแบบผลเมล็ดเดี่ยวแข็ง เมื่อสุกสีส้มแล้วเปลี่ยนเป็นสีม่วง. ตำราสรรพคุณยาไทยว่าโกฐกักรา มีสรรพคุณแก้ม อันทำให้คลื่นเหียน แก้วพิษการ แก้วริดสีดวงทวารทั้ง ๔. โกฐนี้จัดเป็นโกฐชนิดหนึ่งในพิกัดโกฐพิเศษ ๓ ชนิด (ร่วมกับโกฐกะลั้งและโกฐน้ำเต้า), โกฐกักระตรา โกฐกักรา หรือ โกฐกัตรา ก็เรียก. [อ. crab's claw, ฮ. kakra, ส. kakrasingi, karkatashringi].

โกฐกักระตรา ดู โกฐกักรา.

โกฐกักรา ดู โกฐกักรา.

โกฐกัตรา ดู โกฐกักรา.

โกฐก้านพร้าว น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นเหง้าและรากแห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Picrorhiza kurroo* Royle & Benth. ในวงศ์ Scrophulariaceae. มีชื่อสามัญทางการค้าว่า Katuka. พืชชนิดนี้เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี เหง้ายาวทอดเลื้อย สีนํ้าตาลแกมสีเทา รากอวบน้ำ ใบเดี่ยวเรียงเวียน รูปช้อนออกเป็นกระจุกที่โคนต้นใบใกล้โคนต้นรูปช้อนหรือรูปรีแคบออกเป็นกระจุก ช่อดอกแบบช่อกระจุก ก้านช่อดอกโดด ออกที่ปลายต้น รูปกึ่งทรงกระบอก ผลแบบผลแห้ง มีกลีบเลี้ยงติดทน. ตำราสรรพคุณยาไทยว่าโกฐก้านพร้าวมีสรรพคุณแก้ไข้เรื้อรังและแก้ไข้ที่มีอาการสะอึก ร่วมกับ แก้เสมหะเป็นพิษ โกฐนี้จัดอยู่ในพิกัดโกฐทั้ง ๗ (ลัดตโกฐ) และโกฐทั้ง ๙ (เนาโกฐ), โกฐก้านมะพร้าว ก็เรียก. [ส. katki, katurhini, kutki, อ. picrorhiza rhizome and root].

โกฐก้านมะพร้าว ดู โกฐก้านพร้าว.

โกฐกุสุมภ์ ดู คำผอย.

โกฐขี้แมว น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นรากแห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Rehmannia glutinosa* (Gaertn.) Libosch.ex Fisch. & C.A.Mey. ในวงศ์ Scrophulariaceae. มีชื่อสามัญทางการค้าว่า Rehmannia root. พืชชนิดนี้เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี ทั้งต้นมีขนอยู่ทั้งชนิดมีต่อมและไร้ต่อมปกคลุมหนาแน่น รากอวบหนา รูปกระสวย เมื่อสดสีส้ม ใบเป็นใบเดี่ยว ที่โคนต้นเรียงเวียนเป็นกระจุก ใบที่อยู่สูงขึ้นไปเรียงเวียนห่างๆ รูปไข่ รูปไข่กลับแกมรูปใบหอกถึงรูปรีแคบ ช่อดอกแบบช่อกระจุกจะ ออกตามซอกใบหรือปลายยอด ด้านนอกสีแดงแกมสีม่วง ด้านในสีส้มแกมสีเหลือง ผลแบบผลแห้งแตกกลางพู่สีแดง. ตำราสรรพคุณยาไทยว่าโกฐขี้แมวใช้เป็นยาเย็นและยาแก้ช้ำใน. [จ. ตี๋หวง, ตี๋อึ้ง, อ. Chinese foxglove root, glutinous rehmannia root].

โกฐเขมา [โกดชะเหมา] น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นเหง้าแห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Atractylodes lancea* (Thunb.) DC. ในวงศ์ Asteraceae (Compositae). มีชื่อสามัญว่า Rhizoma Atractylodes หรือ Atractylodes rhizome. พืชชนิดนี้เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี เหง้าทอดนอนหรือตั้งขึ้น มีรากพิเศษขนาดเท่า ๆ กันจำนวนมาก ลำต้นขึ้นเดี่ยวหรือเป็นกระจุก ใบเป็นใบเดี่ยว เรียงเวียน แผ่นใบบางคล้ายกระดาษ มีหลายรูปแบบ ขอบมีขนครุยหรือหยักซี่ฟัน ช่อดอกแบบช่อกระจุกแน่น มี ๑ ถึงหลายช่อ ออกที่ปลายกิ่ง ดอกสีขาว เป็นดอกสมบูรณ์เพศหรือดอกเพศเมียที่มีเกสรเพศผู้ลดรูป กลีบเลี้ยงเป็นขน สีน้ำตาลถึงสีขาวหม่น ผลแบบผลแห้งเมล็ดล่อน รูปไข่กลับ. ตำราสรรพคุณยาไทยว่าโกฐเขมามีกลิ่นหอม รสร้อน ใช้เป็นยาบำรุงธาตุ เป็นยาบำรุง ใช้แก้โรคเข้าช้อ เป็นยาเจริญอาหาร ยาขับปัสสาวะ แก้โรคในปากในคอ ระบายอาการหอบ แก้วหวัด คัดจมูก แก้ไข้ แก้มตะกั่ง แก่เหงื่อออกมาก แก้ใช้รากสดเรื้อรัง โกฐเขมาจัดเป็นโกฐชนิดหนึ่งในพิภักโกฐทั้ง ๕ (เบญจโกฐ) โกฐทั้ง ๗ (สัตตโกฐ) และโกฐทั้ง ๙ (เนาโกฐ), โกฐหอม ก็เรียก. [จ. ชังตุ๊ก, ชางจู้, อ. Atractylodes black rhizome].

โกฐจุฬา ดู โกฐจุฬาลัมพา, โกฐจุฬาลำพา.

โกฐจุฬารศ น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นใบแห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Eucalyptus globulus* Labill. ในวงศ์

Myrtaceae มีชื่อสามัญว่า blue gum พืชนี้เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ เปลือกต้นเรียบ สีเหลืองนวลถึงสีเทา ใบเดี่ยว ใบอ่อนรูปไข่เรียงตรงข้าม ใบแก่รูปใบหอกหรือรูปเคียว เรียงสลับ คล้ายแผ่นหนัง มีต่อมน้ำมันทั้งสองด้าน ดอกแบบช่อช่อรวม ผลแห้งแตก รูปเกือบกลม เป็นไม้พื้นเมืองของประเทศออสเตรเลีย คัมภีร์สรรพคุณว่าใช้กระจายบุพโพอันเป็นก้อน และฆ่าพยาธิที่เกิดจากไส้เดือนไส้ลาม เมื่อนำโกฐจุฬารศมากลั่นจะได้น้ำมันโกฐจุฬารศ หรือ eucalyptus oil ใช้เป็นยาธาตุ ยาขับลม บรรเทาอาการหวัด ขับเสมหะ ใช้ทาแผลไฟไหม้น้ำร้อนลวก ช่วยให้ไม่เกิดการพุพอง, เขียนว่า โกฐจุฬารศ ก็มี.

โกฐจุฬารศ ดู โกฐจุฬารศ.

โกฐจุฬาลัมพา, โกฐจุฬาลำพา น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นส่วนเหนือดินแห้งที่เก็บในระยะออกดอกของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Artemisia annua* L. ในวงศ์ Asteraceae (Compositae). มีชื่อสามัญว่า Sweet wormwood herb. พืชชนิดนี้เป็นไม้ล้มลุกอายุปีเดียว แตกกิ่งมาก ทั้งต้นมีกลิ่นแรง มีขนประปราย หลุดร่วงง่าย ใบเป็นใบเดี่ยว เรียงเวียน มีต่อมโปร่งแสง ขอบใบหยักลึก ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง รูปพรีระฆังกว้าง ช่อย่อยแบบช่อกระจุกแน่น สีเหลืองถึงสีเหลืองเข้ม ดอกไม่มีแพปัส (pappus) ผลแบบผลแห้งเมล็ดล่อน. ตำราสรรพคุณยาไทยว่าโกฐจุฬาลัมพามีสรรพคุณแก้ไข้เจ็ลียง (ไข้จับวันเว้นวัน) แก้ไข้ ลดเสมหะ แก้หืด แก้ไอ ใช้เป็นยาขับเหงื่อ โกฐจุฬาลัมพาจัดเป็นโกฐชนิดหนึ่งในพิภักโกฐทั้ง ๕ (เบญจโกฐ) โกฐทั้ง ๗ (สัตตโกฐ) และโกฐทั้ง ๙ (เนาโกฐ), โกฐจุฬาลัมภากิน หรือโกฐจุฬา ก็เรียก. [จ. ชิงฮาว, แซเฮา].

โกฐจุฬาลัมภากิน ดู โกฐจุฬาลัมพา, โกฐจุฬาลำพา.

โกฐฆูมั่งสี น.

โกฐเซียง น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นรากแขนงย่อยแห้ง (branching roots) ของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Angelica sinensis* (Oliv.) Diels ในวงศ์ Apiaceae (Umbelliferae). มีชื่อสามัญว่า Chinese angelica. พืชชนิดนี้เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี รากอวบ หนา รูปทรงกระบอก แยกเป็นรากแขนงหลายราก มีกลิ่นหอมมาก ลำต้นสีเขียวแกมสีม่วง มีร่องตามยาว แตกกิ่งตอนบน ใบหยักลึกแบบขนนก รูปไข่ ช่อดอกแบบช่อช่อรวมเชิงประกอบ ออกตามปลายกิ่ง

หรือชอกใบ มีชื่อย่อยขนาดไม่เท่ากัน ดอกสีขาวหรือสีแดง แกมส้มม่วง ผลแบบผลแห้งแยก รูปรี รูปไข่ รูปไข่กลับ หรือเกือบกลม สันด้านล่างหนาแคบ ด้านข้างมีปีกบาง กว้างเท่ากับความกว้างของผล อาจมีหรือไม่มีหนามตามร่อง ตำราสรรพคุณยาไทยว่าโกฐเชียงมีกลิ่นหอม รสหวานขม มีสรรพคุณแก้ไข้ แก้สะอึก แก้เสียดแทงราขา้ง. โกฐเชียงจัดเป็นโกฐชนิดหนึ่งในพิภักโกฐทั้ง ๕ (เบญจโกฐ) โกฐทั้ง ๗ (สัตตโกฐ) และโกฐทั้ง ๙ (เนาโกฐ). [จ. กุญเฑาะว์, กุญบัว].

โกฐเชียงเทศ น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นรากและลำต้นใต้ดินแห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Cimicifuga racemosa* (L.) Nutt. ในวงศ์ Umbelliferae มีชื่อสามัญว่า black cohosh หรือ black snakeroot เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี ใบประกอบงอกจากเหง้า ดอกเป็นช่อแยกแขนง กลีบดอกรูปขอบขนาน สีขาว ผลแตกแนวเดียว เมล็ดรูปครึ่งวงกลม สีน้ำตาล พืชนี้เป็นไม้พื้นเมืองของทวีปอเมริกาเหนือ บริเวณชายฝั่งตะวันออก คัมภีร์สรรพคุณและสรรพคุณว่าใช้แก้ไข้เพื่อกำเดาให้หนาวให้ร้อนให้ระส่ำระสาย ให้ท้องขึ้นกินอาหารมิได้ ให้เหี่ยวตกลูกให้หอบ ในต่างประเทศใช้โกฐเชียงเทศในการบรรเทาหรือถอนวาบ เหงื่อออกมากตอนกลางคืนในสตรีวัยหมดระดู.

โกฐทั้ง ๕ น. ชื่อพิภักยาพวกหนึ่ง ประกอบด้วยโกฐเชียง โกฐสอ โกฐหัวบัว โกฐเขมา และโกฐจุฬาลัมพารวม ๕ สิ่ง ในปริมาณเท่ากันโดยน้ำหนัก. ตำราสรรพคุณยาไทยว่าโกฐทั้ง ๕ มีรสสุขุม มีสรรพคุณโดยรวมแก้ไข้ แก้ไข้เพื่อเสมหะ แก้หืดไอ แก้โรคปอด แก้โรคในปาก ชูกำลัง บำรุงโลหิต และแก้ลมในกองธาตุ, เบญจโกฐ ก็เรียก.

โกฐทั้ง ๗ น. ชื่อพิภักยาพวกหนึ่ง ประกอบด้วยโกฐเชียง โกฐสอ โกฐหัวบัว โกฐเขมา โกฐจุฬาลัมพา โกฐก้านพร้าว และโกฐกระดูก รวม ๗ สิ่ง ในปริมาณเท่ากันโดยน้ำหนัก. ตำราสรรพคุณยาไทยว่าโกฐทั้ง ๗ มีรสสุขุม สรรพคุณโดยรวมแก้ไข้ แก้ไข้เพื่อเสมหะ แก้หืดไอ แก้โรคปอด แก้โรคในปาก ชูกำลัง บำรุงโลหิต แก้ลมในกองธาตุ แก้ไข้เรื้อรัง แก้หอบสะอึก และบำรุงกระดูก, สัตตโกฐ สัตตะโกฏ หรือ สัตตโกฏ ก็เรียก.

โกฐทั้ง ๙ น. ชื่อพิภักยาพวกหนึ่ง ประกอบด้วยโกฐเชียง โกฐสอ โกฐหัวบัว โกฐเขมา โกฐจุฬาลัมพา โกฐกระดูก โกฐก้านพร้าว

โกฐพุงปลา และโกฐขมิ้นมั่งสี รวม ๙ สิ่ง ในปริมาณเท่ากันโดยน้ำหนัก. ตำราสรรพคุณยาไทยว่าโกฐทั้ง ๙ มีรสสุขุม สรรพคุณโดยรวมแก้ไข้ แก้หืดหอบไอ แก้ไข้จับสั่น แก้พิษร้อน แก้ลมเสียดแทงชายโครง กระจายลมในกองริดสีดวง แก้ลมในกองเสมหะ แก้สะอึก แก้ไข้ในกองอดิสาร แก้โรคในปาก กระจายหนอง ฆ่าพยาธิ แก้ไส้ด้วนไส้ลาม ขับโลหิตร้ายอันเกิดแต่กองปิตตะสมุฏฐาน, เนาวโกฐ หรือ นวโกฐ ก็เรียก.

โกฐนริณี น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นเมล็ดแห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Psoralea corylifolia* L. ในวงศ์ Fabaceae (Leguminosae) พืชนี้เป็นไม้ล้มลุกอายุปีเดียว ใบเดี่ยว ดอกออกตรงชอกใบ เป็นช่อกระจุกหรือช่อกระจุกสั้น กลีบดอกสีขาวปนส้มม่วง ฝักรูปไข่ เมล็ดขนาดเล็กรูปไตสีน้ำตาลเข้ม ตำราสรรพคุณยาไทยว่าใช้บรรเทาอาการหอบหืด แก้ท้องเสีย ใช้เป็นยาเจริญอาหาร ในตำราการแพทย์อายุรเวทของอินเดียใช้น้ำมันจากเมล็ดใช้ทาแก้โรคสะเก็ดเงิน และผิวหนังอักเสบ.

โกฐน้ำเต้า น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นเหง้าและรากแห้งของพืชชนิดใดชนิดหนึ่งใน ๓ ชนิด คือชนิดที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Rheum officinale* Baill., ชนิด *R. palmatum* L. หรือชนิด *R. tanguticum* (Maxim. ex Regel) Maxim. ex Balf. ในวงศ์ Polygonaceae. มีชื่อสามัญว่า Medicinal rhubarb. พืชทั้ง ๓ ชนิดนี้เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี รากเหง้าและลำต้น อ้วนสั้น ใบเรียงเวียน ออกเป็นกระจุก รูปค่อนข้างกลม มีหูใบเป็นปลอกขนาดใหญ่ ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง ออกตามชอกใบและปลายกิ่ง ดอกสีขาวอมเหลือง เมื่อติดผลกึ่งผลจะถ่างมาก ผลแบบผลแห้งเมล็ดล่อน รูปขอบขนานแกมรี มีสามมุมแหลมเป็นปีก. ตำราสรรพคุณยาไทยว่าโกฐน้ำเต้ามีสรรพคุณขับลมลงสู่อุทวาร ทำให้อุจจาระปัสสาวะเดินสะดวก เป็นยาระบายชนิด "รู้เปิดรู้ปิด" แพทย์ตามชนบทเอาโกฐน้ำเต้ามาหนึ่งให้สุก แล้วตากแดดให้แห้ง ผสมเป็นยาระบาย ใช้แก้อาการท้องผูก โรคริดสีดวงทวาร. โกฐนี้จัดเป็นโกฐชนิดหนึ่งในพิภักโกฐพิเศษ ๓ ชนิด (ร่วมกับโกฐกะลั้งและโกฐกักรา). [อ. Rhubarb, จ. ต้าหวาง, ตัวอึ้ง].

โกฐพิเศษ น. ชื่อพิภักยาพวกหนึ่ง มีโกฐ ๓ ชนิด คือ โกฐกะลั้ง, โกฐกักรา และโกฐน้ำเต้า ตำราสรรพคุณยาไทยให้

ใช้โกฐพิเศษแทรกในตำรับยาตามข้อบ่งใช้และสรรพคุณของยาแต่ละขนานและของโกฐทั้ง ๓ ชนิด ตามแต่แพทย์จะเลือกใช้, โกฎิวิเสศ ก็เรียก.

โกฐพุงปลา น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นปุ่มหูด (gall) เกิดจากใบหรือกิ่งอ่อนของต้นสมอไทยที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Terminalia chebula* Retz. ในวงศ์ Combretaceae. มีชื่อสามัญว่า Terminalia gall หรือ myrobalan gall. ต้นสมอไทยเป็นไม้ต้น ผลัดใบ ลำต้นค่อนข้างเปลา ไม่มีพุ่มหรืออาจมีบ้างเล็กน้อยช่วงโคนต้น เปลือกหนา ขรุขระสีน้ำตาลแก่ ค่อนข้างดำ แตกกิ่งเป็นร่องลึกตามยาว เปลือกในสีน้ำตาลแดง กิ่งอ่อนและยอดอ่อนมีขนสีน้ำตาลแดง ใบเดี่ยว ออกตรงข้ามหรือเยื้องกันเล็กน้อย รูปรี รูปไข่ หรือรูปไข่แกมรูปขอบขนาน โคนมนและมักเบี้ยวเล็กน้อย ขอบใบใกล้โคนใบมีตุ่มหูดหนึ่งคู่ ปลายเป็นติ่งแหลม เนื้อใบค่อนข้างหนา ช่อดอกแบบช่อเชิงลด ออกเป็นช่อยาวบริเวณรอยแผลใบใกล้ปลายกิ่ง ไม่แยกแขนง ดอกเป็นดอกสมบูรณ์เพศ ผลรูปกลมป้อมหรือรูปกระสวย อาจมีพูหรือสันตามความยาว หรืออาจไม่มีสัน ผลแก่สีเขียวอมเหลือง เมื่อแห้งจะเปลี่ยนเป็นสีดำ เมล็ดรูปรี ผิวขรุขระ. ตำราสรรพคุณยาไทยว่าโกฐพุงปลา มีรสฝาดจัด สรรพคุณแก้จุกจิกธาตุพิการ แก้อืดสาร แก้บิดมูกเลือด คุมธาตุ แก้ไข้จากลำไส้อักเสบ แก้ไข้พิษ แก้พิษทำให้ร้อน แก้อาเจียน แก้เสมหะพิการ แก้เมื่อยออดภายใน สมานแผล. โกฐพุงปลาจัดเป็นโกฐชนิดหนึ่งในพิกัดโกฐทั้ง ๙ (เนาโกฐ), ปุดกกล้มมอ ก็เรียก.

โกฐสอ น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นรากแห้งของพืชชนิดหนึ่งที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Angelica dahurica* (Fisch. ex Hoffm.) Benth. & Hook.f. ex Franch. & Sav. ในวงศ์ Apiaceae (Umbelliferae) ซึ่งมี ๒ พันธุ์ คือ *A. dahurica* (Fisch. ex Hoffm.) Benth. & Hook.f. ex Franch. & Sav. var. *dahurica* กับ *A. dahurica* (Fisch. ex Hoffm.) Benth. & Hook.f. ex Franch. & Sav. var. *formosana* (H.Boissieu) Yen. มีชื่อสามัญทางการค้าว่า Dahurian angelica root. พืชชนิดนี้เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี รากอวบใหญ่ เนื้อแข็ง รูปกรวยยาว มีกลิ่นหอมจัด ลำต้นตั้งตรง เป็นร่องตามยาว สีเขียวแกมสีม่วง ใบเป็นใบประกอบแบบขนนก ๒-๓ ชั้น เรียงเวียน รูปไข่แกมรูปสามเหลี่ยม

โคนแผ่เป็นกาบ ช่อดอกแบบช่อซี่ร่มเชิงประกอบ ออกตามง่ามใบและปลายกิ่ง ผลแบบผลแห้งแยก รูปรีกว้างถึงเกือบกลม ด้านล่างแบนราบ สันด้านล่างหนากว่าร่อง สันด้านข้างแผ่เป็นปีกกว้าง ตามร่องมีท่อน้ำมัน ๑ ท่อ ตามสันมีท่อน้ำมัน ๒ ท่อ. ตำราสรรพคุณยาไทยว่าโกฐสอ มีกลิ่นหอม รสขมมัน มีสรรพคุณแก้ไข้ แก้ไข้ แก้ไอ ทำให้หัวใจชุ่มชื้น จัดเป็นโกฐชนิดหนึ่งในพิกัดโกฐทั้ง ๕ (เบญจโกฐ) โกฐทั้ง ๗ (สัตตโกฐ) และโกฐทั้ง ๙ (เนาโกฐ), โกฐสอจีน ก็เรียก. [จ. ป้ายจื่อ, เปะจื่อ].

โกฐสอจีน ดู โกฐสอ.

โกฐสอเทศ น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นเหง้าที่ปอกเปลือกแล้ว ทำให้แห้ง ของพืช ๒ ชนิด คือ ชนิดที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Iris germanica* L. หรือชนิด *I. pallida* Lam. ในวงศ์ Iridaceae. มีชื่อสามัญว่า Orris หรือ Orris root. พืชทั้ง ๒ ชนิดนี้เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี เหง้าอวบ ยาว ออกตามแนวนอน ผิวสีน้ำตาลอ่อน เนื้อในสีขาวนวลถึงสีขาวแกมสีเหลือง แตกแ่งเป็นเนื้อเดียวกัน มีรากมาก ลำต้นตั้งตรง ใบเดี่ยว ใบที่อยู่ใกล้เหง้าเรียงซ้อนหุ้มสลับระนาบเดียว ช่อดอกแบบช่อกระจุกจะด้นเดียว ออกที่ปลายต้นหรือตามซอกใบ ช่อย่อยที่ปลายมี ๒-๓ ดอก ช่อย่อยอื่นมี ๑-๒ ดอก ดอกมีกลิ่นหอม สีม่วงแกมสีน้ำเงิน สีเหลือง สีน้ำตาล หรือสีขาว กลีบเลี้ยงมี ๓ กลีบ กางหรือโค้งลง รูปไข่กลับ ผลแบบผลแห้งแตก รูปไข่ มี ๓ พู เมล็ด รูปไข่ ผิวย่น สีน้ำตาลแกมสีแดง เรียงช่องละ ๒ แถว. ตำราสรรพคุณยาไทยใช้โกฐสอเทศเป็นเครื่องยาสิ่งหนึ่งในตำรับยาแก้เตโชธาตุพิการ แก้ลมทั้งปวง เป็นต้น.

โกฐหอม ดู โกฐเขมา.

โกฐหัวบัว น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นเหง้าแห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Ligusticum sinense* Oliv. cv. chuanxiong ในวงศ์ Apiaceae (Umbelliferae). มีชื่อสามัญว่า Szechwan lovage rhizome. เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี เหง้า ค่อนข้างกลม ผิวเป็นปุ่มปม มีข้อปล้องและปล้องสัน ลำต้น ตั้งตรง ใบเรียงเวียน ใบใกล้โคนต้นรูปไข่แกมรูปสามเหลี่ยม โคนก้านแผ่เป็นกาบ ขอบใบหยักลึกแบบขนนก ๑-๓ ชั้น แฉกปลายสุดรูปไข่แกมรูปขอบขนาน ขอบจักฟันเลื่อยไม่สม่ำเสมอ ส่วนใบบนต้นรูปคล้ายใบใกล้โคนต้น แต่ลดรูป ไม่มีก้านใบ ขอบหยักแบบ

ชนกชั้นเดียว พืชนี้เป็นพันธุ์ปลูก ไม่พบดอก. ตำราสรรพคุณยาไทยว่าโกฐหัวบัวมีกลิ่นหอม รสมัน มีสรรพคุณแก้ลมในกองริดสีดวง และกระจายลมทั้งปวง ยาไทยมักไม่ใช้โกฐหัวบัวเป็นยาเดี่ยว แต่มักใช้ร่วมกับเครื่องยาอื่นในตำรับยา. โกฐหัวบัวจัดเป็นโกฐชนิดหนึ่งในพิภักตโกฐทั้ง ๕ (เบญจโกฐ) โกฐทั้ง ๗ (สัตตโกฐ) และโกฐทั้ง ๙ (เนาโกฐ). โกฐหัวบัวน้อย เครื่องยาศาสนาชนิดหนึ่งได้จากพืชชนิดเดียวกัน แต่เป็นสายพันธุ์พืชปลูกที่ให้เหง้าขนาดเล็ก ที่มีขายตามท้องตลาดมักเป็นเหง้าแห้งทั้งทั้ง. โกฐหัวบัวใหญ่ เครื่องยาศาสนาชนิดหนึ่งได้จากพืชชนิดเดียวกัน แต่เป็นสายพันธุ์พืชปลูกที่ให้เหง้าขนาดใหญ่ ที่มีขายตามท้องตลาดมักฝานเป็นแผ่นบาง ๆ. [จ. ชวนชวอง, ชวนเกียง, อ. Sichuan lovage, Sichuan lovage rhizome, Szechuan lovage rhizome, Szechwan lovage].

โกฐหัวบัวน้อย น. ดู โกฐหัวบัว.

โกฐหัวบัวใหญ่ ดู โกฐหัวบัว.

คำฝอย น. เครื่องยาศาสนาชนิดหนึ่ง เป็นดอกย่อยแห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Carthamus tinctorius* L. ในวงศ์ Asteraceae (Compositae) มีชื่อสามัญว่า safflower พืชนี้เป็นไม้ล้มลุกอายุปีเดียว ลำต้นเป็นสันแตกกิ่งก้านมาก ใบเดี่ยว เรียงสลับ รูปใบหอกหรือรูปรี ขอบใบหยักเป็นซี่ฟันปลายซี่เป็นติ่งหนามแหลม ดอกแบบช่อกระจุกแน่นออกที่ปลายยอด มีดอกย่อยขนาดเล็กจำนวนมาก เมื่อแรกบานกลีบดอกสีเหลือง ต่อมาเปลี่ยนเป็นสีแดงอมส้ม ผลแห้งเมล็ดล่อน เมล็ดรูปสามเหลี่ยมสีขาว ขนาดเล็ก ตำราสรรพคุณยาไทยว่าใช้บำรุงหัวใจ บำรุงประสาท ขับระดู นอกจากนั้นยังใช้เป็นสีย้อม หรือแต่งสีอาหารได้, โกฐกุ่มหรือดอกคำฝอย ก็เรียก.

ขำร้ว น. ชื่อโรคทางเดินปัสสาวะและอวัยวะสืบพันธุ์กลุ่มหนึ่งเกิดกับผู้หญิง ผู้ป่วยจะมีอาการปวดแสบปวดร้อนภายในช่องคลอดและช่องทวารเบา กลั้นปัสสาวะไม่อยู่ เจ็บและขัดถึงบริเวณหัวหน่าว ตำราแพทย์แผนไทยว่าอาจเกิดจากสาเหตุ ๔ ประการ ได้แก่ ๑) เกิดจากการคลอดบุตร แล้วอยู่ไฟไม่ได้ ทำให้เสมหะโลหิตติดเดินไม่สะดวก มดลูกเน่า ๒) เกิดจากการมีเพศสัมพันธ์มากเกินไป ๓) เกิดจากผีในมดลูกทำให้มีหนองหรือน้ำเหลืองไหลออกมา และ ๔) น้ำเหลืองที่เกิดจากทางเดินปัสสาวะอักเสบไหลออกมาทำให้เกิด

แผลเปื่อยลามที่ทวารเบา ปัสสาวะไหลกะปริบกะปรอยปวดแสบ ขัดหัวหน่าว [ตำรายาธิลาจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) พระนครว่าสาเหตุหลังนี้เกิดจาก "กิมชาติ"] ดังคัมภีร์มูจนาปักขันทิกา [๒/๓๐๕] ตอนหนึ่งว่า "...สิทธิกริย จะว่าด้วยโรคอันเกิดสำหรับสตรีที่เรียกว่าขำร้วมีอยู่ ๔ ประการ คือเกิดเพราะคลอดบุตรมดลูกเน่า ๑ คือเกิดเพราะส่องเสพยาด้วยบุรุษเกินประมาณ ๑ คือเป็นผีในมดลูกแลเป็นบุพโพจาง ๆ เป็นน้ำเหลืองดังน้ำควาปลา ๑ คือเป็นเพราะน้ำเหลืองนั้นร้ายจึงกัดทวารเบา นั้นเปื่อยไป แล้วให้ปัสสาวะนั้นหยุด ๆ ย้อย ๆ ให้ปวดแสบนัก ให้ขัดหัวหน่าว ๑ รวมเป็น ๔ ประการ...".

ช่วง ดู ล้วง.

ตาระสะเกโรค, ตาระสะเกโรค น. ชื่อริดสีดวงประเภทหนึ่ง เกิดขึ้นในหัวหน่าวและท้องน้อย ผู้ป่วยจะมีอาการปวดท้องน้อยมาก ปัสสาวะขัด หดย้อย แสบร้อนในทวารมากดังตำรายาธิลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) พระนคร [๔/๒๓๒] ตอนหนึ่งว่า "...ลำดับนี้จะกล่าวด้วยนัยหนึ่งใหม่ ว่าด้วยลักษณะเหตุโรค อันชื่อว่าตาระสะเกโรคคือโรคริดสีดวง อันบังเกิดขึ้นในทวารและท้องน้อยนั้นเป็นคำรบ ๑๐ มีอาการกระทำให้ปวดท้องน้อยเป็นกำลังบางทีให้ขัดปัสสาวะ บางทีให้ปัสสาวะบ่อย ๆ และหดย้อยมึะตวก ให้แสบร้อนในลำปัสสาวะยิ่งนัก ฯ...". ดู ริดสีดวงประกอบ. ตาระกะ แปลว่า ถาดาน

ทรวง ดู ล้วง.

นวโกฐ ดู โกฐทั้ง ๙.

เนาโกฐ ดู โกฐทั้ง ๙.

บานทะโรค น. ๑. ชื่อริดสีดวงประเภทหนึ่ง ตามคัมภีร์ริดสีดวงในจารึกวัดโพธิ์ ว่า เกิดที่ขอบทวารหนัก บริเวณรอยโรคเกิดเป็นแผลมีเลือดปนหนองและมีกลิ่นเหม็นมาก รู้สึkpวดแสบปวดร้อนมาก ถ้าท้องผูกจะทำให้เจ็บปวดและตึงบริเวณทวารหนักมาก ดังในสมุทไทย (สมุดข่อย) เลขที่ ๘๔๕ มัดที่ ๕๒ ตอนหนึ่งว่า "...ลำดับนี้ จะกล่าวด้วยลักษณะเหตุโรคอันชื่อว่าบานทะโรค กล่าวคือโรคฤตดวง อันบังเกิดตามขอบทวารหนักเป็นคำรบ ๑๗ มีอาการกระทำให้บุพโพโลหิตนั้นหน้าเหม็นโขงยิ่งนัก ให้ปวดแสบร้อนเป็นกำลังแลอุจจาระนั้นผูกเข้ามิได้ ถ้าผูกเข้ากระทำให้เจ็บปวดให้ตั้งไปทั้งทวารมีความเวทนาเป็นอันมาก...". ๒.

ชื่อริดสีดวงประเภทหนึ่ง ตามคัมภีร์มุจฉาปักขันทิกา ว่า เกิดเหนือหรือใต้สะดือ มักจะบานเป็นดอกบุก บางทีแตก เป็นเลือดสด ๆ สีจาง ๆ สีคล้ำน้ำขานหมาก น้ำล้างเนื้อ น้ำฝางต้ม บางทีเป็นเม็ดจากสะดือถึงทวารหนัก ทวารเบา แล้วเลื่อนเข้าหากัน ใช้เรียกในผู้ชาย สำหรับในผู้หญิง สาเหตุอาจจะเนื่องมาจากคลอดบุตรอยู่ไฟไม่ได้ มดลูกเอน บางทีระดูเสีย เป็นฝีที่มดลูก เรียกว่า ล้วงเลื่อนทวารเบา ดังคัมภีร์มุจฉาปักขันทิกา [๑๕/๓๒๔] ตอนหนึ่งว่า “..อนึ่ง ท่านกล่าวไว้ว่าเป็นริดสีดวง มักตั้งขึ้นเหนือสะดือ ๓ นิ้วก็ดี มักบาน เป็นดอกบุก บางทีก็แตกเป็นโลหิตสด ๆ จาง ๆ ออกมา บางทีเป็นน้ำขานหมาก น้ำล้างเนื้อ น้ำฝางต้ม บางทีเป็นเม็ดลงมาแต่สะดือถึงทวารหนักทวารเบา แล้วก็เลื่อน เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ถ้าผู้ชายเรียกว่า บานทะโรค ถ้าสตรีภาพเรียกว่า เป็นล้วงเลื่อนทวารเบา ถ้าสตรีภาพเป็น ที่ทวารหนัก เรียกว่าเป็น บานทะโรคดูจกัน ด้วยว่าสตรี บางคนคลอดบุตรอยู่ไฟไม่ได้ มดลูกจึง เอน บางทีระดูเสีย เป็นฝีต่อมโลหิต บางทีเป็นในมดลูก บางทีกลายเป็น มุตกิดชั่วร้าย บางทีก็ให้ เปื่อยในลำไส้ เป็นเม็ดยอแต่หัว หน้าวถึง ทวารเบา มักให้เป็นไปต่าง ๆ ดังกล่าวมานั้น...”, ล้วงเลื่อนทวารเบา ก็เรียก. ดู ริดสีดวง ประกอบ.

เบญจโกฐ ดู โกฎทั้ง ๕.

ปัตคาด, ปฏฆาต, ปัตตะฆา, ปัตฆา ดู ปัตฆาต.

ปัตฆาต [ปัตตะคาด] น. ๑. ชื่อเส้นเส้นหนึ่ง มีจุดเริ่มต้นบริเวณ ขอบเชิงกรานด้านหน้า แล่นถึงตาตุ่ม เส้นด้านบนจะแล่น ไปทางด้านหลัง ขึ้นข้างกระดูกสันหลัง (ถัดออกมาจากเส้น รัตตฆาต) ถึงบริเวณต้นคอ ท้ายทอย ขึ้นศีรษะ แล้วลงมา ที่แขน เส้นที่อยู่ด้านขวา เรียก เส้นปัตฆาตขวา เส้นที่อยู่ ด้านซ้าย เรียก เส้นปัตฆาตซ้าย ส่วนเส้นด้านล่างจะเริ่ม จากบริเวณหน้าขา แล่นลงมาถึงตาตุ่มด้านใน เรียก เส้น ปัตฆาตใน ส่วนด้านนอกเริ่มจากบริเวณสะโพก แล่นลงมา ถึงตาตุ่มด้านนอก เรียก เส้นปัตฆาตนอก. ๒. ชื่อโรคลม ชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมักมีอาการปวดเมื่อยตามแนวเส้นปัตฆาต เคลื่อนไหวไม่สะดวก, ลมปัตฆาต ก็เรียก. ดังคัมภีร์เพณ นวด [๒/๙๖] ตอนหนึ่งว่า “... ชื่อว่าลมปัตฆาตก็ว่าผู้นั้นมัก นั่งหนัก ลูกนั่งมิได้ก็ดี ให้แก่เส้นเอนทั้ง ๒ แลแก่เส้นแถว หลังทั้ง ๒ แลแก่เส้นบั้นเอวทั้ง ๒ ข้าง ชื่อว่าลมแตกกล ออมนั้น ให้แก่หัวเหน่าแลท้อง แลรอบสะดือ แลบั้นเอวแล

สันหลังนั้นคลายแล ฯ ลมเนตนั้น ครั้นจับให้บิดตัวดังพิศมูง นั้น ให้แก่หน้าแลหลังแลขาทั้ง ๒ ข้างคลายแล ...”, เขียนว่า ปัตคาด ปฏฆาต ปัตตะฆา หรือ ปัตฆาฏ ก็มี.

ปาลติญาณะโรค [ปาละติยานะโรค] น. ชื่อริดสีดวงประเภท หนึ่ง เกิดในสมอง ผู้ป่วยจะมีอาการมึน ปวด และหนัก ศีรษะมาก ดังตำรายาศิลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมล มังคลาราม (วัดโพธิ์) พระนคร [๔/๒๖๑] ตอนหนึ่งว่า “...ใน ลำดับนี้จะว่าแต่ลักษณะเหตุโรคอันชื่อว่าปาลติญาณะ กล่าวคือโรคริดสีดวง อันบังเกิดในสมองศีรษะนั้นก่อน เป็นปฐม มีอาการกระทำให้ปวดศีรษะเป็นกำลัง บางทีให้ ขบในสมองศีรษะ บางทีให้หนักศีรษะซุนไป บางทีให้มึน มัวยั้งนัก ฯ ...”. ดู ริดสีดวง ประกอบ.

ปุดกกสัมมอ ดู โกฎพุงปลา.

พรรดิก [พันระดิก] ๑. ก. อาการท้องผูกมาก มีอุจจาระเป็น ก้อนแข็ง คล้ายขี้แมวหรือขี้แพะ. ๒. น. อุจจาระเป็นก้อน แข็งกลม คล้ายขี้แมวหรือขี้แพะ.

พริณะโรค น. ชื่อริดสีดวงประเภทหนึ่ง เกิดในปากและลิ้น ผู้ป่วยจะมีอาการลิ้นเปื่อยเป็นหลุม น้ำลายไหลตลอดเวลา เมื่อกินอาหารสดจะปวดแสบปวดร้อนมาก เป็นต้น ดัง ตำรายาศิลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) พระนคร [๔/๒๖๔] ตอนหนึ่งว่า “...ลำดับนี้จะกล่าวด้วยนัย หนึ่งใหม่ ว่าด้วยลักษณะเหตุโรคอันชื่อว่าพริณะ กล่าวคือ โรคริดสีดวงอันบังเกิดในปากและลิ้นเป็นคำรบ ๔ มีอาการ กระทำให้ลิ้นนั้นเปื่อยเป็นขุม ๆ ให้น้ำเซพะไหลอยู่เป็นนิจ จะบริโภคอาหารอันใดอันหนึ่ง มีรสอันเผ็ดร้อนและเปรี้ยว เค็มก็มิได้ ให้เสวยร้อนเหลือกำลังทนยั้งนัก ฯ ...”. ดู ริดสีดวง ประกอบ.

มดลูกเคลื่อน น. ความผิดปกติของมดลูก ซึ่งเคลื่อนที่ไปจาก ปรกติ ผู้ป่วยจะมีอาการปวดหลัง เจ็บท้องน้อย เสื่อมมดลูก เป็นต้น แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ มดลูกตะแคง ผู้ป่วย จะมีอาการตกขาว มดลูกลอย ผู้ป่วยจะมีอาการผายลม ทางช่องคลอด และมดลูกต่ำ ผู้ป่วยจะมีอาการกลืน บัสสาวะไม่อยู่ หากมดลูกเคลื่อนต่ำลงมากจนถึงบริเวณ ปากช่องคลอด โบราณเรียก กะบังลมหย่อน หรือหาก มดลูกเคลื่อนเลยออกมาจากปากช่องคลอด เรียก กะบัง ลมพลัด.

มดลูกต่ำ ดูใน มดลูกเคลื่อน.

มดลูกตะแคง ดูใน **มดลูกเคลื่อน**.

มดลูกกลอย ดูใน **มดลูกเคลื่อน**.

มุตกิด, มุตรกัจจ [มุตตะกิด] น. ชื่อโรคชนิดหนึ่งเกิดกับผู้หญิง ผู้ป่วยมักจะมีระดูขาว ปัสสาวะขุ่นข้น บางครั้งบริเวณขอบทวารเบาอาจเป็นเม็ดหรือแผล คัน เปื่อย แสบ เหม็นคาว มีอาการแสบอกร กินอาหารไม่รู้รส ปวดหลัง เสียวมดลูก เป็นต้น ตำราแพทย์แผนไทยหลายเล่มแบ่งมุตกิดออกเป็น ๔ จำพวก คือ ๑. ปัสสาวะเป็นขี้เลือดมีกลิ่นเหมือนปลาเน่า ๒. ปัสสาวะเป็นเลือดจาง ๆ สีเหมือนน้ำขานหมาก ๓. ปัสสาวะเป็นหนองจาง ๆ เหมือนน้ำข้าวข้าว และ ๔. ปัสสาวะเป็นเมือกหยดลงเหมือนน้ำมูกไหล, เขียนว่า มุตรกฤต, มุตรระกฤต, มุตรกัจจ ก็มี.

มุตมาต, มุตตมาต, [มุตตะคาค] น. ชื่อโรคชนิดหนึ่งที่ทำให้เกิดความผิดปกติของน้ำปัสสาวะ ตำราแพทย์แผนไทยว่าเกิดจากการกระทบกระทั้ง เช่น จากอุบัติเหตุ เพศสัมพันธ์ ผู้ป่วยจะมีอาการปวดมากเวลากถ่ายปัสสาวะ ปัสสาวะกะปริดกะปรอย ปวดขัดบริเวณลิ้นข้าง จุกเสียดบริเวณหน้าอก อาเจียนเป็นลมแปล่ เบื่ออาหาร เป็นต้น ดังคัมภีร์มูจนาปักขันทิกา [๒/๒๔๕] ตอนหนึ่งว่า "...๐ มุตรมาฏ ๔ ประการ ว่าเมื่อจะถ่ายปัสสาวะออกมานั้น ให้ปวด ให้ขัดเจ็บเป็นกำลัง ให้โลหิตเข้าเป็นหนองขุ่นข้นดำดุน้ำครานั้น ชื่อมุตมาฏ อันนี้เกิดด้วยกระทบชอกช้ำ จึงสำแดงโทษเช่นดังนี้ กระทำให้ขัดราวค่างดุจเส้นปัสสาวะแลให้เสียดแทงในอก จะไหวไปมามีสะดาก บริโภคอาหารมิได้ให้อาเจียนเป็นลมแปล่ ภูมิถึงว่าเปนมดคายอดภายใน...", เขียนว่า มุตรมาฏ, มุตรระมาฏ ก็มี.

มุตรกฤต, มุตรระกฤต, มุตรกัจจ, [มุตตะกิด] ดู มุตกิด, มุตรกัจจ.

มุตรมาฏ, มุตรระมาฏ [มุตตะคาค] ดู มุตมาต, มุตตมาต.

เม็ดกะจี้ ดู **โกฐกะกลิ้ง**.

เม็ดกาจี้ ดู **โกฐกะกลิ้ง**.

เม็ดตุ้มกาแดง ดู **โกฐกะกลิ้ง**.

เม็ดแสงเบือ ดู **โกฐกะกลิ้ง**.

เม็ดแสงใจ ดู **โกฐกะกลิ้ง**.

เม็ดแสงทม ดู **โกฐกะกลิ้ง**.

เม็ดแสงโตน ดู **โกฐกะกลิ้ง**.

เม็ดแสงเบือ ดู **โกฐกะกลิ้ง**.

เม็ดแสงเบือ ดู **โกฐกะกลิ้ง**.

รัตตมาต, รัตมาต, รัตมาฏ น. ๑. ชื่อเส้นเลือดแดงใหญ่บริเวณขาหนีบ เส้นข้างขวา เรียก รัตตมาตขวา เส้นข้างซ้าย เรียก รัตตมาตซ้าย. ๒. ชื่อเส้นบริวารของเส้นอหิ และเส้นปิงคลา แล่นจากบริเวณขอบกระดูกเชิงกราน ตรงขึ้นไปถึงบริเวณต้นคอ มี ๒ เส้น แขนงขนานไปกับกระดูกสันหลัง เส้นข้างขวา เรียก รัตตมาตขวา เส้นข้างซ้าย เรียก รัตตมาตซ้าย.

รัตตมาตขวา ดูใน **รัตมาต**.

รัตตมาตซ้าย ดูใน **รัตมาต, รัตมาต, รัตมาฏ**.

ราหะยักชวโย [ราหะยักช] ดู **ลมราหะยักช**.

ริดสีดวง น. ชื่อโรคกลุ่มหนึ่ง เกิดได้กับอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกาย เช่น ตา จมูก ลำไส้ ทวารหนัก ตำราแพทย์แผนไทยว่ามี ๑๘ ชนิด แต่ละชนิดมีอาการและชื่อเรียกแตกต่างกันไป บางชนิดอาจมีตั้งหรือก้อนเนื้อเกิดขึ้นที่อวัยวะนั้น เช่น ริดสีดวงตา ริดสีดวงทวารหนัก ดังตำรายาติลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) พระนคร [๔/๒๖๔] ตอนหนึ่งว่า "... ปุณจะปะรัง ลำดับนี้จะกล่าวด้วยนัยหนึ่งใหม่ ว่าด้วยลักษณะเหตุโรค กล่าวคือริดสีดวงอันบังเกิดเนื่องมาแต่กุมารโรค อันอาจารย์ในก่อนสืบๆกันมา วจนาลงไว้ในคัมภีร์ทั้งหลายต่าง ๆ นั้นมากกว่ามากนัก เหลือที่จะกำหนดในที่นี้จะยกว่าแต่ที่ท่านสงเคราะห์ไว้เป็นหมวด แล้วมีนามบัญญัติสมมติว่า คัมภีร์ริดสีดวงต่างๆ ๑๘ จำพวก คือริดสีดวงอันชื่อว่า ปาลติญณะโรค, วิตานะโรค, ฆานะโรค, พรินะโรค, โรหิณีโรค, วิชิกามะโรค, อูระปัตโรค, อันตะริคโรค, อันตคุณโรค, ตาระสกะโรค, อัคนีโชตโรค, วาตะสุตะโรค, อระวันณโรค, ลักเคระโรค, สุวิชิกาโรค, สกะถาณะโรค, ปานทะโรค, สุกระโรค, ริดสีดวงทั้ง ๑๘ จำพวก ซึ่งว่ามาทั้งนี้พึงรู้ตามในคัมภีร์ท่านกล่าวไว้...", เหตุโรค ก็เรียก, เขียนว่า ฤคดวง หรือ ฤษดวง ก็มี.

ริดสีดวงคูถ ดู **ริดสีดวงคูท, -คูธ**.

ริดสีดวงคูท, -คูธ น. ชื่อริดสีดวงประเภทหนึ่ง เกิดที่ทวารหนัก ผู้ป่วยจะมีอาการ ถ่ายอุจจาระแล้วมีเลือดสด ๆ ปนออกมา หัวริดสีดวงยื่นออกมาที่ขอบช่องทวาร เหมือนกลีบมะเฟืองบ้าง เต๋อยไต่บ้าง ทำให้คันและปวดที่บริเวณรอบทวารอย่างมาก ดังคัมภีร์โรคนิทาน [๒/๓๕๘] ตอนหนึ่งว่า "...อาหารเก่าเมื่อ คือทรงขโมยกินไล่ไล่ ถ้าพันกำหนดทรางแล้ว คือฤคดวงคูธนั้นแล ถ้าจะแก้ไขประกอบยา...แก้ฤค

ดวงคู่ หายแล...” , ฤๅดวงคู่ หรือ ริตสีดวงทวาร ก็เรียก. เขียนว่า ริตสีดวงคู่ ก็มี.

ริตสีดวงตา ดู วิตานะโรค.

ริตสีดวงทวาร ดู ริตสีดวงคู่.

ริตสีดวงมหากาฬ น. ชื่อโรคผิวหนังประเภทหนึ่ง เกิดในลำคอ ออก ลำไส้ และทวารหนัก เมื่อเริ่มเป็นผู้ป่วยจะมีเม็ดขนาดเท่าถั่วเขียวขึ้นเป็นกลุ่ม ๙-๑๐ เม็ด เมื่อสุกจะแตกออกเป็นหนองปนเลือด แล้วจะเปื่อยลามเป็นปื้น มีหนองปนเลือดไหลซึมตลอดเวลา ปากคอเปื่อย กินอาหารเผ็ดร้อนไม่ได้ ตำราแพทย์แผนไทยว่าโรคผิวหนังประเภทนี้แบ่งออกเป็น ๔ ชนิด ตามตำแหน่งที่เกิด ดังคัมภีร์มหาโชตรัต [๑๕/๒๘๖] ตอนหนึ่งว่า “...สิทธิการิยะ จะกล่าวกำเนิดโรคสีดวงมหากาฬ ๔ จำพวก จำพวกหนึ่งขึ้นในคอ จำพวกหนึ่งขึ้นในอก จำพวกหนึ่งขึ้นในทวาร จำพวกหนึ่งขึ้นในลำไส้ ทรวงอก ลำคอเป็นเม็ดๆ เท่าถั่วเขียว เมื่อสุกแตกออกเป็นบุพโพโลหิตออกมาแล้วเลื่อนเข้าหากันบานดังดอกบวบ เป็นบุพโพโลหิตไหล ไม่รู้ว่าเป็นฝี อนึ่งเกิดขึ้นดังเมล็ดข้าวโพดตามลำไส้ลำคอ...”.

ริตสีดวงแห้ง น. ชื่อโรคชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมีอาการ กระจาย น้ำ ออกแห้ง คอแห้ง ใจ หอบ ผอมเหลือง สาเหตุเนื่องมาจากพังผืดพิการ หรือแตก ดังคัมภีร์ธาตวิภังค์ [๑๔/๒๘๕] ตอนหนึ่งว่า “...พังผืดพิการ มักให้ออกแห้ง ระบายน้ำ อย่างนี้คือโรคริตสีดวงแห้งนั้นแล...”.

โรหิณีโรค, โรหิณีโรค น. ชื่อโรคผิวหนังประเภทหนึ่ง เกิดในลำคอ ผู้ป่วยจะมีเสมหะมาก ลมหายใจมีกลิ่นเหม็น มีเลือดออกในลำคอ กินอาหารไม่ได้ ไม่รู้รสชาติ เป็นต้น ดังตำรายาฉิลจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) พระนคร [๔/๒๖๖] ตอนหนึ่งว่า “...ลำดับนี้จะกล่าวด้วยนัยหนึ่งใหม่ ว่าด้วยลักษณะฤๅโรคอันชื่อว่า โรหิณี กล่าวคือโรคริตสีดวง อันบังเกิดขึ้นในลำคอนั้นเป็นคำรบ ๕ มีอาการกระทำให้ชุ่มไปด้วยเสมหะ ให้เหม็นคาวคอกเป็นกำลัง บางทีให้น้ำเหม็นไขว ให้ลำคอเป็นเลือด บริโภคอาหารมิได้ไม่มีรส ฯ...” ดู ริตสีดวง ประกอบ. โรหิณี แปลว่า คอช้างแดง

ฤๅดวง ดู ริตสีดวง.

ฤๅดวงคู่ ดู ริตสีดวงคู่.

ฤๅดวง ดู ริตสีดวง.

ลมปลายปัตตาค น. ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดจากเลือดและลมเดินไม่สะดวก ทำให้ผู้ป่วยมีอาการปวด บวม แฉง และตึงของกล้ามเนื้อ เอ็น เยื่อหุ้มกระดูก และริมหัวต่อกระดูก เป็นต้น.

ลมปัตตาค ดูใน ปัตตาค.

ลมพรรตัก [ลมพั่นระตัก] น. ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดจากอาการท้องผูกมาก มีลมคั่งอยู่ในท้อง เป็นเถาดาน อุจจาระเป็นก้อนแข็งคล้ายขี้แมวหรือขี้แพะ ตำราแพทย์แผนไทยว่าอาจเกิดจากธาตุไฟกำเริบ หรือกินของแสลง ผู้ป่วยมักมีอาการจุกเสียด กินอาหารไม่ได้ ทรมาน ร้อนตามแขนขา เป็นเหน็บชา ปัสสาวะบ่อย ๆ เป็นต้น.

ลมมุกตัก น. ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดจากความผิดปกติของลมในเส้นลิกขินี ทำให้มดลูกเคลื่อน ผู้ป่วยมีอาการปวดหลัง เจ็บท้องน้อย เสียวมดลูก ตกขาว กลั้นปัสสาวะไม่อยู่ เป็นต้น.

ลมรัตตาค น. ชื่อโรคชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมีอาการเสียดแทงในท้อง สวิงสวาย มีไข้ กินอาหารไม่ได้ หายใจขัด มีเสมหะในลำคอ ถ่ายมีมูกปน มีลมในท้อง ปวดท้องบ่อย ๆ เป็นต้น ดังตำรายาฉิลจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) พระนคร [๔/๓๑๘] ตอนหนึ่งว่า “...สิทธิการิยะ จะกล่าวซึ่งลักษณะกำเนิดแห่งลม อันชื่อว่าริตวาชาโย เป็นคำรบ ๑๒ นั้นเกิดแต่กองรัตตาคขึ้นมา มักกลายเป็นสันนิบาตเหตุว่าลมรัตตาคองนี้ กระทำให้โทษทั้ง ๓ ประชุมพร้อม ด้วยอรรถว่าเป็นเจ้าของแห่งสันนิบาต ถ้าเป็นไข้อันใดอันหนึ่งก็ดีที่จะถึง ซึ่งเอกदानทุวันตรีโทษนั้น อาศัยแห่งรัตตาคองนี้กระทำให้เป็นอาหิคือให้เสียดแทงสวิงสวาย ให้จับเป็นเพลา ให้บริโภคอาหารมิได้ ให้หายใจขัด ให้เสมหะปะคอกและอก ให้ตกทางคูดทวารมิได้ขาด ให้ปวดลมอยู่เนื่องๆ ดังนี้ ฯ...”.

ลมราชย์กษ [-ราชชะย์ก] ดู ลมราชย์กษ.

ลมราชย์กษ, ลมราชย์กษ, ลมราชย์กษ [-ราชทะย์ก] น. ชื่อโรคชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมีอาการเป็นไข้ตัวร้อน ชัก มือเท้ากำอ ล้นกระด้างคางแข็ง คอแข็ง ตาเหลือง เป็นต้น ดังคัมภีร์แผนนวด [๒/๙๒] ตอนหนึ่งว่า “...อันนี้ลมจำพวกหนึ่งชื่อราชย์กษจับย้อมให้ชักทั่วทั้งกายให้ยกไปมาให้สะบัดต้นคอแลปากให้แก่ต้นคางแลกระบอกจุกขงได้รู้สึกตัวแล...” , ลมราชย์กษ หรือราชย์กษวาโย ก็เรียก.

ลำลาย ก. เปื่อยลามเป็นแนวออกไป.

วาระสุตะโรค น. ชื่อโรคผิวหนังประเภทหนึ่ง เกิดในสันหลัง ผู้ป่วย จะมีอาการเจ็บ ร้อน เหว และสันหลัง ไอ ผอมแห้ง ผิวน้ำเป็นเกล็ด เหนื่อยหอบมาก ดังตำรายาธิลาจารึกใน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) พระนคร [๔/๒๗๕] ตอนหนึ่งว่า "...ลำดับนี้จะกล่าวด้วยนัยหนึ่งใหม่ ว่าด้วย ลักษณะหตุโรค อันชื่อว่าวาระสุตะ กล่าวคือโรคริดสีดวง อันบังเกิดในสันหลังนั้นเป็นคำรบ ๑๒ มีอาการกระทำให้ เจ็บแหวและสันหลัง บางทีให้ร้อนในสันหลัง บางทีให้ไอ เป็นกำลัง ให้ผอมแห้ง ให้ตัวเป็นเกล็ด แล้วให้เหนื่อยหอบ เป็นกำลังยิ่งนัก ฯ". ดู ริดสีดวง ประกอบ.

วิธิกามะโรค น. ชื่อโรคผิวหนังประเภทหนึ่ง เกิดในดวงจิต ผู้ป่วย จะมีอาการปวด แสบ หรือยอกในทรวงอก บ่อย ๆ บิดตัว ไปมาไม่ได้ สะบัดร้อนสะบัดหนาว กินอาหารไม่ได้ มีเหงื่อ ออกมาก เป็นต้น ดังตำรายาธิลาจารึกในวัดพระเชตุพน วิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) พระนคร [๔/๒๖๗] ตอนหนึ่งว่า "...ลำดับนี้จะกล่าวด้วยนัยหนึ่งใหม่ ว่าด้วยลักษณะหตุโรค อันชื่อว่าวิธิกามะ บังเกิดขึ้นในดวงจิตนั้นเป็นคำรบ ๖ มี อาการกระทำให้แสบในทรวงอก และให้ยอกในอกอยู่เป็นนิจ จะไหวตัวไปมาก็มิได้ บางทีให้ร้อน บางทีให้หนาว จะ บริโภคอาหารก็มิได้ ให้หัวเป็นกำลัง และให้เสโทตกหนัก ฯ". ดู ริดสีดวง ประกอบ. วิธิกะ แปลว่า ความใคร่

วิตานะโรค น. ชื่อโรคผิวหนังประเภทหนึ่ง เกิดที่ตา ผู้ป่วยจะมี อาการน้ำตาไหลตลอดเวลา มีขี้ตา คันตา ปวดแสบปวด ร้อนในตา อาจมีแผลเปื่อยตามขอบตา เป็นต้น, ริดสีดวงตา หรือ หตุโรคโรจิตานะ ก็เรียก. ดู ริดสีดวง ประกอบ.

คักการะโรค ดู ลักกระโรค.

สกะถานะโรค ดู สะกะถานะโรค.

ส้วง น. ช่อง, โพรง, (โดยมากมักใช้กับทวารหนัก), เขียนว่า ช่วง หรือ ท้วง ก็มี.

ส้วงเลื่อนทวารเบา ดู บานทะโรค.

สะกะถานะโรค น. ชื่อโรคผิวหนังประเภทหนึ่ง เกิดขึ้นที่ริมทวาร หนักข้างในลักษณะคล้ายเดียวไก่ ผู้ป่วยจะมีอาการคล้าย ไข่เหลือง บางทีรู้สึกร้อน รู้สึกหนาว เมื่อยตัว ท้องผูกเวลา ถ่ายมีเลือดปนออกมา ดังในสมุทไทย(สมุดข่อย) เลขที่ ๘๔๕ มัดที่ ๕๒ ตอนหนึ่งว่า "...ลำดับนี้จะกล่าวด้วยลักษณะหตุโรค อันชื่อว่าสะกะถานะ กล่าวคือหตุดวงอันบังเกิดขึ้นริม

ทวารหนักข้างในนั้นเป็นคำรบ ๑๖ มีสรรพณาดังเดียวไก่ มีอาการกระทำให้จับดุจไข่เหลือง ลางที่ให้ร้อนให้หนาว ลางที่ให้เมื่อยทั่วสภาระกาย ถ้าอุจระผูกเข้าทวารใดแล เด่นออกมาโดยกำลังลมพานยอตเข้าโลหิตก็แตกออกมา โรคนั้นก็กำเริบขึ้นดุจกล่าวมาดังนี้...", เขียนว่า สะกะถานะโรค ก็มี. ดู ริดสีดวง ประกอบ.

ลักกระโรค น. ชื่อโรคผิวหนังประเภทหนึ่ง เกิดขึ้นในทวารหนัก ผู้ป่วยจะมีอาการแสบร้อนในทวารหนัก บางทีให้น้ำเหลือง ไหลอยู่ตลอด ดังในสมุทไทย(สมุดข่อย) เลขที่ ๘๔๕ มัดที่ ๕๒ ตอนหนึ่งว่า "...ลำดับนี้ จะกล่าวด้วยลักษณะหตุโรค อันชื่อว่าคักการะ กล่าวคือโรคหตุดวงอันบังเกิดขึ้นใน ทวารหนักนั้นเป็นคำรบ ๑๔ มีอาการกระทำให้แสบร้อนใน ทวารหนัก ลางที่ให้ น้ำเหลืองไหลอยู่เป็นนิจ...", คักการะโรค ก็เรียก. ดู ริดสีดวง ประกอบ.

สัตตโกฐ ดู โกฐทั้ง ๗.

สัตตะโกฏ ดู โกฐทั้ง ๗.

สับดโกฏ ดู โกฐทั้ง ๗.

สุริชกาโรค น. ชื่อโรคผิวหนังประเภทหนึ่ง เกิดขึ้นตามขอบทวาร หนัก ลักษณะเป็นเม็ดขนาดเท่าเมล็ดข้าวโพด ผู้ป่วยจะมี อาการปวดแสบ คัน บางทีมีหนองและเลือดออกทางทวาร หนัก ปวดมวน และดึงทวารหนัก ดังในสมุทไทย(สมุดข่อย) เลขที่ ๘๔๕ มัดที่ ๕๒ ตอนหนึ่งว่า "...ลำดับนี้ จะกล่าวด้วย ลักษณะหตุโรคอันชื่อว่าสุริชกา กล่าวคือหตุดวงอันเกิด ตามขอบทวารหนักนั้นเป็นคำรบ ๑๕ มีสรรพณาดังเมล็ด เข้าโพช มีลักษณะอาการกระทำให้ปวด ให้แสบ ให้คัน เป็นกำลัง บางทีให้เปิบบุปไฟโลหิตตกทางทวารหนักให้ปวดให้ดึง ทวารยิ่งนัก...", ดู ริดสีดวง ประกอบ.

เส้นปัตฆาตขวา ดูใน ปัตฆาต.

เส้นปัตฆาตซ้าย ดูใน ปัตฆาต.

เส้นปัตฆาตนอก ดูใน ปัตฆาต.

เส้นปัตฆาตใน ดูใน ปัตฆาต.

เส้นมุตฆาตขวา น. ชื่อเส้นเส้นหนึ่ง มีทางเดินจากท้องน้อย บริเวณอุ้งเชิงกรานด้านขวา แล่นไปที่ปลายองคชาติ ปรากฏ ในตำรายาธิลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัด โพธิ์) ว่าใช้นวดแก้ปัสสาวะกะปริบะปรอย.

เส้นมุตฆาตซ้าย น. ชื่อเส้นเส้นหนึ่ง มีทางเดินจากท้องน้อย บริเวณอุ้งเชิงกรานด้านซ้าย แล่นไปที่ทวารหนักปรากฏใน

ตำรายาศิลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) ว่าใช้นวดแก้ปัสสาวะบ่อย ๆ

ไส้ตัน น. ชื่อโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ชนิดหนึ่ง เกิดกับผู้ชาย ผู้ป่วยจะมีการเป็นเม็ดขึ้นที่ปลายองคชาติ หรือบริเวณรอบปลายองคชาติ แล้วเม็ดนั้นแตกออกเป็นหนอง ทำให้มีอาการปวดแสบปวดร้อนมาก แผลจะน่าเบื่อย ลามจากปลายองคชาติเข้าไปเรื่อย ๆ เมื่อถึงโคนองคชาติก็จะทำให้ตายได้ ดังคัมภีร์มูจนาปักขันทิกา [๒/๓๑๘] ตอนหนึ่งว่า “...ฯ/ จะว่าด้วยบุรุษเปนไส้ตัน เปนบุพโพ ๔ ประการ คือ เปน ด้วยเสพยาตุดาม กระบขำใน ถ้ามีดังนั้นก็เปน ด้วยเสพยัสตรีลามกก็ให้เปนเม็ดขึ้นมาประมาณเท่าเม็ด ถั่วดำ ขึ้นที่ปลายองคชาติปลายองคชาติก็ดี ขึ้นรอบองคชาตนั้นก็ดี แตกเปน น้ำเหลือง บุพโพ โลหิต ให้ทำพิศม์เจบปวดแสบร้อนแลให้ร้อนดังไฟลาม เน่าเข้าไปแต่ปลายองคชาติ บางทีกัดคองคชาตเน่าเข้าไปทุกวัน ๆ จนถึงโคนองคชาติเมื่อใด ก็ตายเมื่อนั้นแล ฯ/๕...”

ไส้ลาม น. ชื่อโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ชนิดหนึ่ง เกิดได้ทั้งในผู้หญิงและผู้ชาย ผู้ป่วยจะมีเม็ดขึ้นที่ภายในอวัยวะเพศและลามออกมาภายนอก ไปที่ท้องน้อย ทวารหนัก ทวารเบา เมื่อเม็ดแตกออก หนองจะไหลออกมา อาจมีอาการปวดมวนท้อง ถ่ายเป็นมูกเลือด แ่นหน่ออก อาเจียน กินอาหารไม่ได้ หรือเป็นลมบ่อย ๆ ร่วมด้วย ดังคัมภีร์มูจนาปักขันทิกา [๒/๓๑๘] ตอนหนึ่งว่า “...อันว่าเปนไส้ลาม นั้นคือผุดขึ้นมาเปนเม็ด ๆ ดูกัน แต่ว่าเปนเม็ดแต่ข้างในออกมาบางทีก็เปื้อนทั้งข้างนอก ใน ลามขึ้นมาถึงท้องน้อย ทวารหนัก เบา ผุดดังเปนฝี แล้วก็เปนบุพโพออกมาทางทวารหนัก เบา บุรุษสตรีเปนเหมือนกัน ครั้นเปนดังนั้นแล้วก็ให้เปนไปต่าง ๆ บางทีให้ลงท้องเปนมูก โลหิต ให้ปวดมวนจนเสียดแน่นในอก เพราะว่ามีน้ำเหลืองนั้นแล่นเข้าไปตามลำไส้ มักให้อาเจียนกินอาหารมิได้ บางทีให้ลมจับเนื่อง ๆ ถ้าเปนดังนี้ท่านว่าเข้าอยู่ในมือพระยา มัจจุราชแล _ หนึ่งอันว่าโรค ๒ ประการ คือไส้ตัน ไส้ลาม ยาใช้เหมือนกันแปลกกันแต่ยาทา แมนเปนอย่างไรให้แก้ตามกระบวนโรคนั้นเถิด ฯ/๕...”

หตุโรค ดู ริตสีดวง.

หตุโรควิตานะ ดู วิตานะโรค.

องคสูตร น. ชื่อโรคทางเดินปัสสาวะและอวัยวะสืบพันธุ์กลุ่ม

หนึ่ง เกิดกับผู้ชาย ผู้ป่วยจะมีการแตกต่างกันไปตามฤดูที่ป่วย ตำราแพทย์แผนไทยแบ่งเป็น ๔ ประเภท ได้แก่ ๑) ผู้ที่ป่วยในฤดูร้อน อันตะข้างขาวจะบวมแดง ปวดแสบปวดร้อน เสียดแทงร้าวไปถึงราวงข้าง มีเลือดไหลซึมในช่องปัสสาวะ ทำให้มีอาการปวดแสบร้อนมาก ปัสสาวะขัด ท้องผูกมาก อาจมีอาการปวดเสียวลงไปตามเท้า ถ้านอนลงกลัมน้ำจะกระตุกเต้นเบา ๆ เป็นต้น ๒) ผู้ที่ป่วยในฤดูฝนจะมีการเจ็บและปวดบริเวณหน้าอก กระดุกสันหลัง ปวดทั้งสองข้างร้าวไปถึงราวงและขาทั้งสองข้าง ปวดแสบปวดร้อนเวลาถ่ายปัสสาวะ ครั้นเนื้อครันตัว วิงเวียน ถ่ายอุจจาระเป็นมูกเลือด และอาจชักได้ ๓) ผู้ที่ป่วยในฤดูหนาว จะมีอาการปวดในองคชาติ ปัสสาวะหยดย้อย เจ็บแหว กินไม่ได้ ถ้าเป็นนานจะทำให้องคชาติขาด และตายได้ และ ๔) ผู้ที่ป่วยในฤดูแห่งสันนิบาต จะมีอันตะบวมและผิวเป็นสีดำ ปวดแสบปวดร้อน ถ่ายปัสสาวะไม่ออก หรือปัสสาวะเป็นเลือดหนองปนกัน ปวดเสียดตามสองราวงข้างและหน้าอก กินข้าวไม่ได้ คอแห้ง เป็นต้น. ดังตำรายาศิลาจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) พระนคร [๔/๑๔๓] ตอนหนึ่งว่า “...องคสูตรเกิดในคิมหันตฤดูนั้น เมื่อจะบังเกิดให้อันตะข้างขาวนั้นฟกแดงดังผลตำลึงสุก ให้แสบให้ร้อนเป็นกำลัง และมักให้โลหิตหยดลงตามช่องปัสสาวะ ให้ปวดให้ร้อน แล้วแล่นไปตามเส้นตามเอ็นทั้งปวง จับเอาสองราวงข้างให้เสียดแทง และให้อุจจาระผูกเป็นพรวดึก และให้ขัดปัสสาวะมิได้สะดวก โทษทั้งนี้เกิดเพื่อโลหิต ๓ ส่วน วาโยระคน ๒ ส่วน ฯ ... องคสูตรอันบังเกิดในวสันตฤดู คือ เดือน ๘ เดือน ๙ เดือน ๑๐ เป็นคำรบ ๒ มีอาการและประเภท กระทำให้เจ็บอกและขาทั้ง ๒ ข้าง ให้เจ็บเสียวขึ้นมาตามกระดูกสันหลัง กระวัดมาราวันม แล่นลงไปปลายเท้าทั้ง ๒ ให้ขบตอดจุมตตะนอยต้อย ให้สะท้อนหนาวสะท้อนร้อน ให้วิงเวียน ไปปัสสาวะให้แสบร้อนในองคชาติ ไปอุจจาระให้เป็นมูกเลือดสดออกมา โทษทั้งนี้เกิดเพื่อวาโย ๓ ส่วน เพื่อโลหิตส่วน ๑ บังเกิดแต่ลำไส้... องคสูตรอันบังเกิดในเหมันตฤดู คือ เดือน ๑๑ เดือน ๑๒ เดือน ๑ นั้น เป็นคำรบ ๓ มีอาการและประเภทกระทำเมื่อจะบังเกิดนั้นให้ปวดในองคชาติให้ปัสสาวะเล็ดออกมา แล้วให้เจ็บแหวเป็นกำลัง บริโภคอาหารมิได้ โทษบังเกิดเพื่อเสมหะ ๓ ส่วน เพื่อโลหิต ๒ ส่วน ครั้นแก้เข้ากระทำให้

ไล่แก่ออกขาดออกมา...องคฺฐธรรณันงักเกิดในกองสันนิบาต
ฤดู คือ เดือน๒ เดือน ๓ เดือน๔ นั้น เป็นคํารบ ๔ มี
อาการและประเภทเมื่อจะบังเกิดนั้น กระทำให้ผิวอันทะดำ
และให้อันทะนั้นบวมขึ้น มีพิษให้สแปรอนเป็นกําลัง และ
ให้ซัด ให้ปัสสาวะเป็นบุพโพโลหิตเจือกันออกมา และให้
สแปรตามช่องปัสสาวะ และให้เสียดสองราวข้าง และ
หน้าอกขึ้นตามเกลียวปัดคาด ให้จับเป็นเพลา บริโภค
อาหารมิได้ ให้อาเจียนเป็นลมเปล่า ให้คอตัน ให้คอแห้ง
ให้น้ำลายเหนียว ให้ตกเสมหะโลหิตทางทวารหนัก ดูจะเป็น
บิต ให้อันทะในอก ให้สแปรสวายเป็นกําลัง โทษทั้งนี้เกิดในกอง
สันนิบาตฤดูทั้ง ๓ นั้น ประชุมพร้อมกันหากกำหนดมิได้...”

อระวันณโรค ดู อระวันนะโรค.

อัคนีโชตโรค [อัคคะนีโชตโรก] น. ชื่อโรคติดต่อประเภทหนึ่ง
เกิดในทางเดินปัสสาวะ ผู้ป่วยจะมีอาการปัสสาวะเป็น
เลือดไหลออกมาตามทวารเบา บางทีน้ำปัสสาวะเหลือง
คล้ายน้ำมัน บางทีมีหนองปน ปวดสแปรปวดร้อนมาก ดัง
ตำรายาฉิลจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์)
พระนคร [๔/๒๗๔] ตอนหนึ่งว่า “...ลำดับนี้จะกล่าวด้วยนัย
หนึ่งใหม่ ว่าด้วยลักษณะเหตุโรค อันชื่อว่าอัคนีโชต กล่าว
คือโรคติดต่ออันบังเกิดในทางปัสสาวะนั้นเป็นคํารบ ๑๑
มีอาการกระทำให้ปัสสาวะนั้นเป็นโลหิตสด ๆ ไหลออกมา
ตามช่องปัสสาวะ บางทีให้น้ำปัสสาวะเหลืองดูจําน้ำมัน
บางทีให้น้ำปัสสาวะออกมาเป็นบุพโพโลหิต ให้สแปรอนเป็น
กําลัง ฯ...” ดู โรคติดต่อ ประกอบ.

อันตคุณะโรค, อันตคุณะโรค น. ชื่อโรคติดต่อประเภทหนึ่ง เกิด
ในลำไส้เล็ก ผู้ป่วยจะมีอาการท้องเสีย เวลาถ่ายอุจจาระ
มักพาลมเสียงดัง อาจมีมูกปน ทิวโหย ไม่มีแรง ดังตำรา
ยาฉิลจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์)
พระนคร [๔/๒๗๑] ตอนหนึ่งว่า “...ลำดับนี้จะกล่าวด้วยนัย
หนึ่งใหม่ ว่าด้วยลักษณะเหตุโรค อันชื่อว่าอันตคุณะ
กล่าวคือโรคติดต่ออันบังเกิดขึ้นในลำไส้เล็กนั้นเป็นคํารบ
๙ มีอาการกระทำให้ท้องท้องยิ่งนัก อยู่ดี ๆ ก็ลงประชวร
ด้วยวายุมีกําลัง เมื่อไปอุจจาระดูจํายาลม มีเสียงอันดัง
บางทีมีเสมหะ บางทีหาเสมหะมิได้ ให้ทิวโหยถอยกําลังยิ่ง
นัก ฯ...” ดู โรคติดต่อ ประกอบ.

อันตะริศโรค [อันตะริศโรก] น. ชื่อโรคติดต่อประเภทหนึ่ง
เกิดในลำไส้ใหญ่ ผู้ป่วยจะมีอาการ ผอมแห้ง เหลือง เมื่อย

หอบ บางทีปวดท้อง ท้องขึ้นตลอดเวลา ผะอืดผะอม ดัง
ตำรายาฉิลจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์)
พระนคร [๔/๒๗๐] ตอนหนึ่งว่า “...ลำดับนี้จะกล่าวด้วยนัย
หนึ่งใหม่ ว่าด้วยลักษณะเหตุโรคอันชื่อว่าอันตะริศ
กล่าวคือโรคติดต่ออันบังเกิดในลำไส้ใหญ่นั้นเป็นคํารบ ๘
มีอาการกระทำให้ผอมแห้ง ผอมเหลือง ให้เมื่อยให้หอบ
บางทีให้ปวดท้องและท้องขึ้นมีรูว้าย ให้ผะอืดผะอมยิ่งนัก ฯ
...” หรือดังในสมุทไทย (สมุทข่อย) เลขที่ ๘๔๕ มัดที่ ๕๒
ตอนหนึ่งว่า “...ลำดับนี้ จะกล่าวด้วยนัยหนึ่งใหม่ ว่าด้วย
ลักษณะเหตุโรคอันชื่อว่าอันตะริศ กล่าวคือโรคติดต่ออัน
บังเกิดในลำไส้ใหญ่นั้นเป็นคํารบ ๘ มีอาการกระทำให้ผอม
แห้ง ผอมเหลือง ให้เหนื่อย ให้หอบ บางทีให้ปวดท้อง ฯ
ขึ้นมีรูว้าย ให้ผะอืด ผะอม ยิ่งนัก...” เขียนว่า อันตะริศ
โรค ก็มี. ดู โรคติดต่อ ประกอบ.

อันตะริศโรค ดู อันตะริศโรค.

อุปัทวม [อุปัทวม] น. ชื่อโรคทางเดินปัสสาวะและอวัยวะ
สืบพันธุ์กลุ่มหนึ่ง เกิดได้ทั้งในผู้หญิงและผู้ชาย ผู้ป่วยจะ
มีอวัยวะเพศแดง บวม เป็นหนอง ปัสสาวะซัด แพทย์แผน
ไทยแบ่งสาเหตุของการเกิดโรคออกเป็น ๔ ประเภท ได้แก่
๑) เกิดจากการมีเพศสัมพันธ์ แล้วทำให้อวัยวะเพศอักเสบ
๒) เกิดจากการมีเพศสัมพันธ์กับหญิงสำล่อนซึ่งเป็นกามโรค
๓) เกิดจากผลของโรคคางทูม กระษัยกร่อน หรือกาฬมูตร
ซึ่งมักเกิดกับพระสงฆ์หรือนักบวช และ ๔) เกิดจากนิ่วใน
ทางเดินปัสสาวะ ทำให้ทางเดินปัสสาวะอักเสบ ดังคัมภีร์
มุจนาปักขันทิกา [๒/๓๐๘] ตอนหนึ่งว่า “... สัตริย์ไม่มีระดู
ข่มเหงด้วยกํานัดยินดินนั้น ประดุจดังช้างสารอันมีกายใหญ่
เลห์ ประหนึ่งบุทคลไฉนให้จำเภาเข้าไปที่ช่องแคบก็เจ็บ
ปวดซัดในนั้น ก็เป็นบุพโพโลหิตออกมา ตามช่องทวารเบา
ได้ความเจ็บปวดนัก ฯ/ ประการหนึ่ง คือบุทคลเป็นอุปัทวม
เกิดแก่ สัตริย์อันเป็นคนกาฬนิสาสา สอน ด้วยน้ำกิเลสเป็น
อาจิน ครั้นชายไปเสพยาตุมคาม ก็บังเกิดโรคสมมุติว่า
เป็นอุปัทวม เพราะอุปัทวมชั่วช้านัก แล ฯ๕๐ ประการหนึ่ง
คือบุรุษบริสุทธิ์มิได้มักมากด้วยกิเลส คือพระภิกษุแล
ฆราวาสเป็น พหุสูตรที่ดี โรคอันนี้เกิดแก่บุคคละจำพวกใด
จำพวกหนึ่งก็ดี เกิดเพราะกาฬมูตร อนึ่งโรคอันเกิดด้วย
กระสายกล่อน เกิดอยู่ได้สายสะตอมักขัดลงมาถึงหัวเหน่า
เดิมที ให้ซัดทางปัสสาวะ คือกร่อนลงฝักมักให้ลงมาทั้งฝัก

ลงมาทางองคชาตให้องคชาตปวดแสบในองคชาต ให้
ปัสสาวะไหลหยด ๆ ออกมา ครั้นกินยาหายไปแล้วก็กลับ
เป็นมาเล่า เป็นหลายครั้ง หลายหน ก็เป็นต่าง ๆ ถ้าผู้
ใดเป็นดังนี้ท่านเรียกว่าโรคสำหรับบุรุษมิใช่อุปะหม แต่
ถ้าว่าท่านจัดเข้ามาเป็นทูลวาระสา ๔ ประการ ทูลวาระสาที่ว่า
ด้วยมุตร แล ฯ/๕ ...”, อุปทั้งสโรค ก็เรียก.

อุปทั้งสโรค [อุปปะทั้งสะโรก] ดู อุปหม.

อุระปัสโรค [อุระปัสสะโรก] น. ชื่อโรคติดดวงประภาทหนึ่ง เกิด
ในทรวงอกและสีข้างทั้ง ๒ ผู้ป่วยจะมีอาการเจ็บทั่วตัว
บางทีบวมทั้งตัว บางทีท้องเสียเหมือนเป็นบิด ปวดมวน
ถ่ายอุจจาระมีมูกเลือดปน ดังตำรายาธิลาจารึกในวัด
พระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) พระนคร [๔/๒๖๘]
ตอนหนึ่งว่า “...ในลำดับนี้จะกล่าวด้วยนัยหนึ่งใหม่ ว่าด้วย
ลักษณะเหตุโรคอันชื่อว่าอุระปัส กล่าวคือโรคติดสีดวง
อันบังเกิดในทรวงอกและสีข้างทั้ง ๒ เป็นคำรบ ๗ มี

อาการกระทำให้เจ็บทั่วสรรพวงค์กาย บางทีให้บวมไปทั้งตัว
บางทีกระทำให้ลงดุจเป็นบิดแล้วให้ปวดมวนเป็นเสมหะ
โลหิตเน่าเจือกันออกมา โดยนัยท่านกล่าวไว้ดังนี้ ฯ ...”. ดู
โรคสีดวง ประกอบ.

อุระวันนะโรค น. ชื่อโรคติดดวงประภาทหนึ่ง เกิดขึ้นในทรวงอก
ผู้ป่วยจะมีอาการเจ็บยกนอก ไอ่แห่ง ไม่มีเสมหะ บางที
ไอมีเลือดออกมา บางทีมีอาการคล้ายไข้เจ็ญ ทำให้ร้อน
ให้หนาว ครั้นเนื้อครันตัว ดังในสมุทไทย (สมุทข่อย) เลขที่
๘๔๕ มัดที่ ๕๒ ตอนหนึ่งว่า “...ลำดับนี้ จะกล่าวด้วยลัก
ษณเหตุโรคอันชื่อว่าอุระวันนะ กล่าวคือโรคเหตุดวงอัน
บังเกิดในทรวงอกนั้นเป็นคำรบ ๑๓ มีอาการกระทำให้เจ็บ
ให้ยอดในอกเป็นกำลัง แลให้ไอ่แห่งหาเยื่อมิได้ ลางที่ให้
ไอ่เป็นโลหิตออกมา ลางที่ให้จับดุจไข้จะเสี้ยน แล้วให้ร้อน
ให้หนาว ให้ครันตัวยิ่งนัก...”, อระวันณโรค ก็เรียก. ดู
โรคสีดวง ประกอบ.